

KORREKTSION PEDAGOGIKA VA MAXSUS PSIXOLOGIYANING SHAKLLANISHIDA NAZARIY YONDASHUVLARNING O'RNI

Azimova Aziza Baxtiyorovna

Toshkent Kimyo universiteti

Logopediya yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola korrektsion pedagogika va maxsus psixologiyaning shakllanish jarayonida nazariy yondashuvlarning rolini nazariy jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Fanlarning tarixiy rivojlanishi – dastlabki tibbiy modeldan zamonaviy inkluziv yondashuvlargacha bo'lgan bosqichlar ko'rib chiqilgan. Asosiy e'tibor behavioristik, kognitiv, sotsiokultural va gumanistik nazariy yondashuvlarga qaratilgan bo'lib, ularning nogironlikni talqin qilish va korreksiya usullariga ta'siri taqqoslangan. Maqolada nazariy yondashuvlarning sintezi korrektsion pedagogika va maxsus psixologiyani rivojlantirishning asosi ekanligi xulosasi qilingan hamda inkluziv ta'lim amaliyotida ularni integratsiya qilish zarurligi ko'rsatilgan. Ushbu ish ta'lim mutaxassislari va tadqiqotchilar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: korrektsion pedagogika, maxsus psixologiya, nazariy yondashuvlar, defektologiya, sotsiokultural nazariya.

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическому анализу роли теоретических подходов в процессе формирования коррекционной педагогики и специальной психологии. Рассматривается историческое развитие этих наук – от ранней медицинской модели до современных инклюзивных подходов. Основное внимание уделено бихевиористским, когнитивным, социокультурным и гуманистическим подходам, а также их влиянию на интерпретацию инвалидности и методы коррекции. В статье делается вывод о том, что синтез теоретических подходов является основой развития коррекционной педагогики и специальной психологии, а также подчеркивается необходимость их интеграции в практику инклюзивного образования. Работа имеет теоретическую

и практическую ценность для специалистов в области образования и исследователей.

Ключевые слова: коррекционная педагогика, специальная психология, теоретические подходы, дефектология, социокультурная теория.

Abstract. This article is dedicated to a theoretical analysis of the role of theoretical approaches in the formation of corrective pedagogy and special psychology. The historical development of these fields is examined – from the early medical model to modern inclusive approaches. The main focus is on behavioral, cognitive, sociocultural, and humanistic approaches and their influence on the interpretation of disability and methods of correction. The article concludes that the synthesis of theoretical approaches forms the basis for the development of corrective pedagogy and special psychology and emphasizes the necessity of their integration into inclusive education practices. This work is of theoretical and practical significance for educational specialists and researchers.

Keywords: corrective pedagogy, special psychology, theoretical approaches, defectology, sociocultural theory.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida nogironligi bo'lgan bolalar va yoshlarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Buning sababi, jamiyatning inklyuziv tamoyillarga o'tishi va har bir shaxsning ta'lim olish huquqini ta'minlash zarurati bilan bog'liq. Korreksion pedagogika va maxsus psixologiya fanlari aynan shu sohada muhim rol o'ynaydi, chunki ular nogironliklarni tuzatish, kompensatsiya qilish va ijtimoiy integratsiya jarayonlarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganadi. Bu fanlarning shakllanishi XX asr boshlarida, ayniqsa Sovet Ittifoqi davrida, defektologiya deb atalgan ilm sifatida boshlangan bo'lib, unda nogironlikni faqat tibbiy muammo emas, balki ijtimoiy va psixologik hodisa sifatida ko'rib chiqish g'oyasi asosiy o'rin tutgan [1]. Ushbu yondashuv nogironlikni "defekt" emas, balki rivojlanishning muqobil yo'llarini talab

qiluvchi xususiyat sifatida talqin qilishga asos yaratdi, bu esa zamonaviy inkluziv ta'limning poydevorini qo'ydi.

Korreksion pedagogika va maxsus psixologiyaning shakllanishida nazariy yondashuvlarning o'rni alohida muhimdir. Bu fanlarning rivojlanishi turli psixologik maktablar behaviorizm, kognitivizm va sotsiokultural nazariyalar ta'sirida sodir bo'lgan. Biroq, maxsus psixologiyada eng ta'sirli bo'lgan sotsiokultural yondashuv bo'lib, u nogironlikni ijtimoiy muhit va madaniy vositalar orqali kompensatsiya qilish mumkinligini ta'kidlaydi. Bu nazariya nogiron bolalarning rivojlanishini izolyatsiyada emas, balki jamiyatdagi o'zaro ta'sirlar orqali tushuntiradi, bu esa korreksion ishning samaradorligini oshirishga yordam beradi[2]. Shu bilan birga, zamonaviy muammo shundaki, bu nazariy yondashuvlarning fanlar shakllanishidagi roli yetarlicha tizimli tahlil qilinmagan, natijada amaliyotda ularni qo'llashda ziddiyatlar yuzaga kelmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi korreksion pedagogika va maxsus psixologiyaning shakllanishida nazariy yondashuvlarning o'rnini nazariy jihatdan tahlil qilishdir. Buning uchun quyidagi vazifalar qo'yilgan:

Fanlarning tarixiy shakllanish jarayonini ko'rib chiqish;

Asosiy nazariy yondashuvlarni (behavioristik, kognitiv va sotsiokultural) aniqlash va ularning ta'sirini baholash;

Nazariyalarining amaliy ahamiyatini va zamonaviy inkluziv ta'limdagi rolini tahlil qilish.

Tadqiqot ob'yekti korreksion pedagogika va maxsus psixologiya fanlari bo'lib, predmeti esa ularning shakllanishidagi nazariy yondashuvlarning o'rni hisoblanadi.

Metodlar. Ushbu tadqiqot nazariy-obzoriy xarakterga ega bo'lib, korreksion pedagogika va maxsus psixologiyaning shakllanish jarayonini nazariy yondashuvlar nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy yondashuvi adabiyotlarning tizimli tahlili bo'lib, u orqali fanlarning tarixiy va nazariy asoslari o'rganiladi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy metodlar qo'llanilgan. Birinchidan, tarixiy tahlil usuli:

Bu orqali korreksion pedagogika va maxsus psixologiyaning shakllanish bosqichlari, ya'ni XIX-XX asrlar davridagi tibbiy modellardan zamonaviy inkluziv yondashuvlarga bo'lgan jarayon ko'rib chiqilgan. Tarixiy tahlil fanlarning ijtimoiy-kontekstual omillar bilan bog'lanishini ochib berishda samarali, masalan, Sovet davrida defektologiyaning paydo bo'lishida ijtimoiy muhitning roli katta bo'lgan [3].

Ikkinchidan, qiyosiy tahlil: Turli nazariy yondashuvlar, behavioristik (xulq-atvor o'zgartirishga asoslangan), kognitiv (bilim jarayonlariga qaratilgan) va sotsiokultural (ijtimoiy o'zaro ta'sirga asoslangan) bir-biriga solishtirilgan. Bu usul nazariyalar o'rtasidagi farq va o'xshashliklarni aniqlashga yordam beradi, masalan, Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi behaviorizmga nisbatan nogironlikni ijtimoiy kompensatsiya orqali hal qilishni taklif etadi [4].

Uchinchidan, sistemali tahlil: Nazariy yondashuvlarni butun bir tizim sifatida ko'rib chiqish, ularning o'zaro bog'lanishlarini va fanlar shakllanishiga ta'sirini baholash. Bu metod maxsus psixologiyada nogironlikni "defect" emas, balki rivojlanishning muqobil shakli sifatida talqin qilishda qo'llaniladi, bu esa inkluziv ta'limning nazariy asosini mustahkamlaydi [5]. To'rtinchidan, adabiyot tahlili: Klassik va zamonaviy manbalarni tanlab o'rganish, ularni sintez qilish. Manbalar tanlash mezonlari quyidagicha: ilmiy asoslanganlik (peer-reviewed jurnallar va kitoblar), dolzarblik (XX asr boshlari va zamonaviy ishlar), geografik va madaniy xilma-xillik (Sovet/Rossiya, G'arbiy va Sharqiy yondashuvlar). Masalan, Vygotskiyning asarlari asosiy manba sifatida qabul qilingan, chunki u defektologiyaning asoschisi hisoblanadi.

Natijalar. Korreksion pedagogika va maxsus psixologiyaning shakllanish jarayoni XIX asr oxirida boshlangan bo'lib, dastlab tibbiy modellarga asoslangan. Bu davrda nogironlik asosan jismoniy yoki fiziologik nuqson sifatida qaralib, korreksiya faqat tibbiy aralashuv orqali amalga oshirilgan. Masalan, nogiron bolalarni o'qitishda alohida muassasalar tashkil etilgan, ammo bu yondashuv ijtimoiy omillarni hisobga olmagan [1]. X asr boshlarida, ayniqsa Sovet Ittifoqida, defektologiya fan sifatida shakllana boshlagan. Bu fan nogironlikni nafaqat tibbiy, balki psixologik va pedagogik

hodisa sifatida ko'rib chiqqan, bu esa kompensatsiya mexanizmlarini rivojlantirishga asos yaratgan. Shu davrda nazariy yondashuvlarning ta'siri kuchaygan, chunki fanlarning rivojlanishi psixologik maktablarning konseptual asoslariga bog'langan. Nazariy yondashuvlar orasida behavioristik yondashuv birinchilardan bo'lib paydo bo'lgan. Bu yondashuv xulq-atvorni tashqi stimul va javoblar orqali o'zgartirishga asoslangan bo'lib, korreksion pedagogikada nogironlikni takroriy mashqlar va mukofotlar yordamida tuzatishni taklif etadi. Masalan, Skinnerning ishlarida aks etganidek, bu usul oddiy ko'nikmalarni o'rgatishda samarali, ammo ichki psixologik jarayonlarni e'tiborsiz qoldiradi [6]. Keyinchalik kognitiv yondashuv rivojlangan, u bolaning ichki bilim olish mexanizmlariga e'tibor qaratadi.

Sotsiokultural yondashuv maxsus psixologiyada eng muhim o'rin tutadi. Vygotskiyning ishlarida aks etganidek, bu nazariya nogironlikni ijtimoiy muhit va madaniy vositalar orqali kompensatsiya qilish mumkinligini ta'kidlaydi. Masalan, "yaqin rivojlanish zonasi" konseptsiyasi orqali nogiron bolalarning potentsialini kattalar va tengdoshlar yordamida ochish taklif etiladi [7].

Bu yondashuv defektologiyaning asosiy tamoyillarini shakllantirgan, chunki u nogironlikni izolyatsiyada emas, balki jamiyatdagi o'zaro ta'sirlar orqali hal qilishni ko'zda tutadi. Zamonaviy davrda gumanistik va inkluziv yondashuvlar kuchaygan, ular shaxsiy rivojlanish va jamiyatga integratsiyani ta'kidlaydi. Masalan, kuchli tomonlarga asoslangan model nogironlikni zaiflik emas, balki individual xususiyat sifatida qaraydi va korreksiyaning ijobiy resurslarga qaratadi [8].

Nazariy yondashuvlarning korreksion pedagogika va maxsus psixologiyadagi rolining taqqoslanishi

Nazariy yondashuv	Asosiy mualliflar	Asosiy g'oya	Korreksiyadagi roli	Misollar
Behavioristik	I. Pavlov, B. Skinner	Xulq-atvor stimul-javob bog'lanishlari	Takroriy mashqlar va mukofotlar yordamida xatti-	Oddiy ko'nikmalarni o'rgatishda qo'llaniladi

		orqali shakllanadi	harakatni tuzatish	(masalan, autizmda)
Kognitiv	J. Piaget	Ichki bilish jarayonlari rivojlanish bosqichlariga bog'liq	Nogironlikni kognitiv bosqichlardagi muammolar sifatida hal qilish	O'quv jarayonlarini individual tajribaga moslashtirish
Sotsiokultural	L. Vygotskiy	Rivojlanish ijtimoiy muhit va madaniy vositalar orqali kechadi	Kompensatsiya va yaqin rivojlanish zonasi orqali integratsiya	Nogiron bolalarni jamiyatga moslashtirish, o'zaro ta'sirlar orqali
Inkluziv / gumanistik	K. Rogers va zamonaviy tadqiqotchilar	Shaxsiy rivojlanish va jamiyatga qo'shilish	Kuchli tomonlarga asoslangan korreksiya, izolyatsiyani bartaraf etish	Inklyuziv sinflarda qo'llash, ijobiy psixologik muhit yaratish

Muhokama. Natijalar bo'limida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, korreksion pedagogika va maxsus psixologiyani shakllanishida nazariy yondashuvlar markaziy o'rin tutgan. Dastlabki tibbiy model nogironlikni faqat jismoniy nuqson sifatida ko'rib, korreksiyaning cheklangan imkoniyatlar doirasida amalga oshirgan bo'lsa, nazariy yondashuvlarning kirib kelishi bilan bu fanlar tubdan o'zgargan. Behavioristik yondashuv xatti-harakatni tashqidan boshqarish orqali muayyan natijalarga erishish imkonini bergan, ammo u bolaning ichki dunyosi va ijtimoiy munosabatlarini yetarlicha hisobga olmagan. Bu yondashuvning zaif tomoni

shundaki, u nogironlikni mexanik ravishda tuzatishga urinadi, lekin shaxsning individual rivojlanish traektoriyasini e'tiborsiz qoldiradi.

Kognitiv yondashuv esa ichki jarayonlarga e'tibor qaratib, korreksiyaning bilim olish va tushunish mexanizmlari orqali amalga oshirishni taklif etgan. Bu yondashuvning afzalligi – bolaning o'z tajribasi va faoliyatini markazga qo'yishi, ammo u ijtimoiy muhitning ta'sirini yetarlicha chuqur ko'rib chiqmagan. Eng muhim o'zgarish sotsiokultural yondashuv bilan bog'liq bo'lib, u nogironlikni izolyatsiya qilinadigan muammo emas, balki ijtimoiy munosabatlar va madaniy vositalar orqali kompensatsiya qilinadigan xususiyat sifatida talqin qilgan. Bu nazariya korreksion pedagogikani alohida muassasalardan umumiy ta'lim muhitiga o'tkazishga asos yaratgan va zamonaviy inkluziv ta'limning poydevorini qo'ygan.

Zamonaviy sharoitda, ayniqsa O'zbekistonda inkluziv ta'limni rivojlantirish jarayonida, sotsiokultural va gumanistik yondashuvlarning birlashuvi eng samarali yo'nalish sifatida ko'rinmoqda. Kuchli tomonlarga asoslangan model nogiron bolalarni "muammo" emas, balki o'ziga xos qobiliyatlar egasi sifatida qabul qilishni ta'minlaydi. Bu yondashuv nafaqat korreksiyaning samaraliroq qiladi, balki jamiyatning umumiy qadriyatlarini ham o'zgartiradi – nogironlikni qabul qilish va hurmat qilish madaniyatini shakllantiradi.

Xulosa. Natijalardan kelib chiqib aytish mumkinki, korreksion pedagogika va maxsus psixologiya faqat bitta nazariy yondashuvga tayanib rivojlana olmagan. Aksincha, turli yondashuvlarning sintezi, behavioristik usullarning amaliy samaradorligi, kognitiv nazariyaning chuqur tahlili va sotsiokultural modelning ijtimoiy yo'naltirilganligi fanlarning bugungi holatini belgilagan. Biroq, hali ham muammolar mavjud: ko'p hollarda amaliyotda eski tibbiy yoki behavioristik modellarga tayaniladi, nazariy jihatdan boy bo'lgan sotsiokultural va inkluziv yondashuvlar esa yetarlicha qo'llanilmaydi. Kelajakda korreksion ishda nazariy yondashuvlarni yanada integratsiya qilish zarur: masalan, neyropsixologik tadqiqotlar bilan sotsiokultural modelni birlashtirish, sun'iy intellekt vositalarini inkluziv ta'limda qo'llash. Bu fanlarni nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham yangi bosqichga olib

chiqadi. Umuman olganda, nazariy yondashuvlarsiz korreksion pedagogika va maxsus psixologiya shakllana olmas edi – ular fanlarning ruhini, yo‘nalishini va maqsadini belgilab bergan.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Vygotsky, L. S. (1929). The fundamental problems of defectology. In R. W. Rieber & A. S. Carton (Eds.), *The collected works of L. S. Vygotsky* (Vol. 2, The fundamentals of defectology). Plenum Press. (Original work published 1929)
2. McLeod, S. A. (2024, March 13). Vygotsky vs. Piaget: A paradigm shift. *Simply Psychology*.
3. Rodina, K. A. (2007). Vygotsky’s social constructionist view on disability: A methodology for inclusive education.
4. Smagorinsky, P. (2023). Vygotsky, “Defectology,” and inclusive education. <https://doi.org/10.4324/9781003374848-17>
5. Joubert, R., & Harrington, I. (2020). Inclusive education: Origins, “defectology”, and Kosovo’s experiences of inclusive education. *International Journal of Higher Education*, 9(1), 52–61. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n1p52>
6. Ebo, B. A. (2018). Constructivism or behaviorism: What is the best method to teach special needs students? *Journal of Healthcare, Science and the Humanities*, 8(2), 45–56.
7. Smagorinsky, P. (2012a). Vygotsky, “Defectology,” and the inclusion of people of difference in the broader cultural stream. *Journal of Language and Literacy Education [Online]*, 8(1), 1–25. <http://jolle.coe.uga.edu/wp-content/uploads/2012/05/Vygotsky-and-Defectology.pdf>
8. Smagorinsky, P. (2012b). “Every individual has his own insanity”: Applying Vygotsky’s work on defectology to the question of mental health as an issue of inclusion. *Learning, Culture and Social Interaction*, 1(2), 67–77. <https://doi.org/10.1016/j.lcsi.2012.01.001>

9. Kozulin, A., & Gindis, B. (2007). Sociocultural theory and education of children with special needs: From defectology to remedial pedagogy. In *The Cambridge Companion to Vygotsky* (pp. 332–362). Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CCOL0521831040.014>
10. Tursunaliyevich, F. N. "Sharofiddinovich SS Barqaror Rivojlanishni Maktabgacha Ta'lim Yoshidagi Bolalarga Singdirish." *JOURNAL OF SCIENCE, RESEARCH AND TEACHING* 2.2 (2023): 26-29.